

A "Csere" családnév eredete

A kiváló Apáczai kutató Bán Imre nagyon érthetően kifogásolta, hogy egyik korábbi cikkemben¹⁾ nem eléggé támasztottam alá a "Csere" családnévnek a csere, cserél fogalomból történt eredeztetését.²⁾ Valóban igaza van abban, hogy a marosszéki Cserefalva neve egymagában még nem elégséges bizonyíték fenti tétellem igazolására, minthogy a krónikairó nagyajtai Cserei Mihály az édesanyja családjáról: a csikrákosi Csereiekről azt írja, hogy a falu felett van egy "Csere" nevű domboldal, amelytől származtatják a család nevét.³⁾ De ezt az erőltetett néveredeztetést már csak azért is meg kellett kérdőjeleznem, mivel feltűnő jelenség, hogy ez a családnév a régiségben az egész magyarlakta terület legkülönbözőbb szakaszain előbukkan, mignem egyéb térszíni formának képzőnélküli alakjával netalán csak a Bán Imre által említett s emellett eléggé ritka "Erdő", meg "Mező" személynéveket találjuk. Ezzel szemben azt hihetnők, hogy ezekben is netalán az erdőelvi, vagy erdővidéki, illetőleg mezőföldi, vagy mezősegi, avagy valamely más összetételű helynévnek /a törvényszerűségtől valóban eltérőleg/ lemetezett első tagját láthatnók, de még inkább gondolhatnánk arra a változásra, amely úgy következett be, hogy a szentek neve az eddigi személynéveket lassanként egészen kiszorította, vagy a legjobb esetben is családnévvé tolta át. Sőt ha a Csere családnévet most már nem a csere, cserjés köznévtől, hanem a cserfától kisérelnők meg származtatni, ennek pedig az a helyzet mondana ellent, hogy nyelvünkben az élőfának még akkor sincsen személynévadó tulajdonsága, ha az melléknevesített alakban mutatkozik.

1) Szerző: Apáczai Csere, nagyajtai Cserei. ItK. 1958: 52-57. és e kötetben.

2) Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 30.

3) Szádeczky Lajos: Cserei Mihály jegyzőkönyvéből. TT. 1903.

nék, ellenben ha az egyesszámban jelentkező élőfa nem csupán egyetlen szál faként, hanem mint valamely térszin jellegzetes tulajdonsága jelentkezik, abban az esetben helynévvé is átalakulhat, mint például Kolozsvárt a Bükk egy egész nagy erdőt, minden hegyével-völgyével, forrásával, menedékházával együtt jelentett; a Nyír /Háromszéken a Rétyi Nyír/ vizes, nyírfás határ rész, a Bodza a Délkárpátok egyik hegyszorosa, Jegenye falu Kolozsmegyében, és a többi, de ezek is csak abban az esetben válhatnak személynévadóvá, ha melléknevesített alakban az onnan való származást, vagy az oda való tartozást jelölik.

A továbbiakban megemlített Ágh név pedig lehetne netalán agg is, vagy méginkább valamelyik nemzetségnek egyik ágától kölcsönzött megnevezés. V.ö. a sepsiszéki 1427, 1508, 1509. évi feljegyzések "Aghaz" genusával,⁴⁾ vagy akár a hajdani Marosszék valamelyik nemének "ág népé"-vel.⁵⁾ A Virágosberek név azután helyesen: /de/ Wyrágusberek; az 1431-ben jelentkezett így nevezett János pedig a Becse-Gergely nemzetségnek virágosberki ágából való s ezért a Nemegyei, Somkereki, Erdélyi, Bethlen, Apafi, Almakereki ágaktól eltérően családja már egy emberöltővel korábbi időtől fogva magát Virágosberkinek nevezte.⁶⁾ Ezekon a példákon kívül Szabó T. Attila felhívta a figyelmemet a XV. s a XVI. században Kolozsvárt jelentkezett "Vadalma" vezetéknevre, ámde ő is felteszi a kérdést, hogy ez vajjon nem a német "Waldapfel"-nek magyarfordítása-e?

Az elmondottak betetőzéseképpen már régóta tartogatok egy eléggé súlyos érvet, minthogy azonban csak emlékezetből idézhettem volna, ezért eddigelé nem akartam vele előállani. Ugyanis a nagyon értékes és kitartó szorgalmu néhai csikmadarasi Bogáts Dénes, aki minden idejét a székely vonatkozású írásos emlékek tanulmányozásának és feldolgozásának szentelte,⁷⁾ a századok előtti székely

4) Szádeczky-Kardos Lajos: A székely nemzet története és alkotmánya. Bp. 1927. 27, 29.

5) Csikszentmihályi Sándor Imre: A székelyek települése. Bp. 1930: 41-54.

6) Turul. 1892: 105, 1897: 25, 1908: 140.

7) Mérhetetlen veszteségünk, hogy egyéb munkái között kb. harmincezer címszót tartalmazott "Háromszéki helynevek" című munkája, amelynek kinyomtatásához szükséges papiros is már a kolozsvári nyomdában várta a kéziratot, 1944-ben talán csaknem teljesen megsemmisült.

családi élettel kapcsolatosan mondotta el, hogy nemcsak az egyszerű családoknál, de a lófőknél, sőt még a primoroknál is szokás volt, hogy a felserdült fiút az apa leggyakrabban valamelyik másik faluba cserecsaládtagul mintegy béresi munkára szolgálatba küldötte, hogy az önállóságához s egyúttal a kötelességtudáshoz is hozzáedződjen. Tehát nagyon könnyen elképzelhető, hogy az ilyen fiukon azután rajta is ragadhatott a "csere" ragadványnév. Ezt az emlékezetben megőrzött érvemet kitűnően megerősíti Nagy Lajosnak az Ethnographia legújabb számában megjelent "Csere gazdalegények" című közleménye, amelyben a biharmegyei zsadányi magyarok fiainak a környékbeli román falubeliekkel csereként történt elszegődéséről tudósít, igaz ugyan, hogy legkorábbi emléket csak az 1870 tájáról tud bemutatni, adatsorozata azonban az első világháborúig tart, mivel a háboru utántól kezdve e szomszédos falvak között már országhatár húzódott.⁸⁾ Legkorábbi emléke azonban - azt hiszem - nem jelenti azt, hogy ez a cserebe adás ne lehetne itt is még korábbi gyökerű, bárha nem tudom, hogy a jobbágyvilágban is szokásos volt-e a nem szabad rendű helységek fiainak ilyesféle csere-vállalkozása? Nagyon érdemes leírásában Nagy Lajos különben arról is beszámol, hogy "ha a zsadányiak egymás közt beszéltek ezekről a román legényekről, a közönséges szolga-legényektől meg a részes munkásoktól való megkülönböztetés végett "szomszédfiu", "oláhlegény", "szomszédlegény", "zsadánytkedvelő", "falulátó", "csere gazdalegény" néven nevezték őket." Mindehhez tehát csak az kellett volna, hogy valamelyik cserelegény többé mégse menjen vissza szülőfalujába s akkor új otthonában meggyökeresedve, - jól ismerjük a nép névadási menetét - a falusiak a gazdalegény szót kicseréljék a betelepedett legény keresztnévvel, ilyenképpen azután mindjárt meg is történt a "csere" köznévnnek "Csere" vezetéknevvé való válása. A ragadványnevekről különben jól tudjuk, hogy közhasználatban még ma is milyen könnyen válnak családnevekké.

Ugyanez a folyamat különben feltételezhető a már régóta ismert cseregerekeknél is, akik idegenszóra jöttek, vagy mentek más nemzetiségi vidékre.

Kresz Mária a kalotaszegi nyárszaiakkal kapcsolatosan írja, hogy "a régi világban ritka gyermek volt, aki nem volt szolga. Ki-

8) Ethnographia. 1965: 610-12.

lenc - tizéves korban mentek szolgálni, rendszerint nyárszai gazdához; az idősebbek Hunyadra vagy más közeli faluba szegődtek."9) Ő azonban a csere-intézményről nem tud, tehát ez itt aligha is volt szokásban.

Végezetül hadd említsem meg, hogy a "csere" szót, mint a cserél ige alapszavát, a következő helynevekben is megtaláljuk: az ugocsa megyei Halmiban 1624-ben "Csereh szőlő" és "Cherelt szőlő",¹⁰⁾ a kalotaszegi Zentelkén pedig 1809-ben mint kaszáló és gyümölcsös a "Cserélt Kert".¹¹⁾ Az utóbbi, de más kalotaszegi falu határában is, különböző időkben számtalan "Csere" elnevezésű szántóföldet találunk, ezeket azonban mégsem merem idesorozni, mert hiszen akár irtás után megmivelt cserjések is lehetnének.

Ha az elmondottak vezérgondolatát latba vetjük, könnyen megmagyarázhatjuk még azt is, hogy a XVI. század első feléből fennmaradt jegyzékekben¹²⁾ Apácán miért is nem található egyetlen Cserre nevezetű családfő sem.

9) Néprajzi tanulmányok /A Pázmány Péter Tud.egyetem Néprajzi Intézete Kiadványai. 1.sz. 1949./ 80.

10) Szabó István: Ugocsa megye. Bp. 1937. 369.

11) Szabó T. Attila: Kalotaszeg helynevei. Kolozsvár, 1942. 142.

12) Bán Imre. 18-19.